

Тимченко Леонід Дмитрович,
*доктор юридичних наук, професор, Державний
податковий університет, Науково-дослідний інститут
фінансової політики, головний науковий
співробітник відділу дослідження
міжнародної податкової конкуренції*

Кононенко Валерій Петрович,
*доктор юридичних наук, професор кафедри
міжнародного права Державного
податкового університету*

Новікова Людмила Вікторівна,
*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувачка кафедри міжнародних відносин,
міжнародної інформації та безпеки Харківського
національного університету імені В.Н. Каразіна*

ПОШИРЕННЯ КОРОНАВІРУСНОЇ ХВОРОБИ ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ: ДЕЯКІ ПИТАННЯ БІОЕТИКИ ТА ПРАВ ЛЮДИНИ

Стрімкий розвиток інноваційних технологій іноді становить загрозу не лише життю та гідності окремої людини, але й в цілому існуванню людству. На сучасному етапі розвитку суспільства значно зростає роль біоетики, зумовлюючи її інтеграцію як у сферу міжнародного права, так і міжнародних відносин, яскравим прикладом чого став виклик пандемії COVID-19. Це також зумовлює значний науково-практичний інтерес до цієї теми в останні роки. Узгодження новітніх досягнень науки не тільки з етичними нормами, але й з самим правом на життя є важливим завданням сьогодення. Ця актуальність полягає не лише в етичних проблемах прав людини, що пов'язані зі сферами біології та медицини, а насамперед з новими викликами, які постають перед сучасним міжнародним правом.

1. Біоетика та соматичні права серед прав людини

Проблеми захисту прав людини в сфері біології та медицини, на думку Б. Островської, потребують вирішення в рамках міжнародного біоправа, як особливої системи норм і принципів міжнародного права, кодифікованих у міжнародних договорах як універсального, так і регіонального рівня, та спрямованих на регулювання правовідносин, які стосуються прав та гідності людини у сфері біоетики, зокрема у біомедицині, а також механізмів їх міжнародно-правового захисту²⁸⁴. На наш погляд, зараз ще не можна розглядати міжнародне біоправо як сформовану систему: в Філософському енциклопедичному словнику В.І. Шинкарука «система» розуміється як сукупність визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія²⁸⁵. А.П. Ладанюк під «системою» розуміє сукупність взаємозв'язаних елементів, уособлену від навколишнього середовища, але яка взаємодіє з цим середовищем як єдине ціле²⁸⁶. Тобто навряд чи на даний час міжнародне біоправо існує як відокремлена від навколишнього середовища (інших галузей міжнародного права) сукупність елементів, тим більше, яка взаємодіє з цим середовищем як єдине ціле. Міжнародне біоправо, якщо умовно допустити існування такої окремої категорії міжнародного права, існує в досить розпорошеному вигляді. Його норми, на наш погляд, безпідставно змішують з нормами окремих самостійних галузей міжнародного права, таких як, наприклад, міжнародне гуманітарне право.

На переконання Я. Триневої, з якою ми погоджуємось, біоправо повністю підпадає під визначення приватного і публічного права, а також охоплюється предметом традиційних галузей законодавства (медичного, цивільного, адміністративного, екологічного, кримінального)²⁸⁷. З огляду на прагнення юриспруденції до

²⁸⁴ Островська Б.В. Міжнародно-правове регулювання права людини на життя в контексті біоетики : монографія. Київ : Логос, 2019. С. 74-75.

²⁸⁵ Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. С. 383.

²⁸⁶ Ладанюк А.П. Основи системного аналізу : навчальний посібник. Вінниця : Нова книга, 2004. С. 16.

²⁸⁷ Тринева Я.О. Биоправо: место в системе законодательства стран романо-германской правовой семьи (на примере Украины). Сахаровские чтения 2020. Минск : ИВЦ Минфина, 2020. Ч. 1. С. 106-107.

наведення понятійної «чистоти» в категоріальному апараті, вживання цього поняття небажано. Воно захащує і без того громіздкий понятійний апарат правознавства. Єдине, з чим можна погодитися, – це допустити можливість вживати термін «біоправо» в якості професійного жаргонізму, що відображає сукупність галузевого законодавства, яке регулює правовідносини в сфері біології та медицини²⁸⁸. В матеріалах конгресу «Біомедицина-2019: напрямки розвитку сучасної науки», що відбувся у Таллінні, надано таке роз'яснення: «Біомедицина – це збірна назва для напрямків у медицині, пов'язаних з лабораторною діагностикою. У них задіяні генні інженери, мікробіологи, ембріологи та інші фахівці, які вивчають організм людини з теоретичних позицій. Результатом досліджень у біомедицині може стати поява нових лікарських засобів, виведених досвідченим шляхом у лабораторії, створення індукованих стовбурових клітин для клітинної терапії або більш глибоке, молекулярне розуміння механізмів, що лежать в основі певної хвороби»²⁸⁹. Тому ми залишимо питання місця біомедицини в міжнародному праві іншим дослідникам, а для мети цієї роботи будемо використовувати термін «біоетика» як більш загальний: у найширшому значенні біоетика стосується не лише людей, а й усієї біосфери як планетарної екосистеми Землі, населеної живими організмами. Дана ідея за її належного втілення, передусім міжнародно-правового, може здійснити значний позитивний вплив на розвиток відносин людини з довкіллям, сприятиме гуманізації ставлення до тваринного світу²⁹⁰. До того ж, як пише С. Шедвіль, біоетика не може розглядатися і застосовуватися поза правовими рамками, а тому вона служить з'єднуючою ланкою між законом та мораллю²⁹¹. А в нашому випадку – між інтересами суспільства (як

²⁸⁸ Там само. С. 107.

²⁸⁹ Біомедицина-2019: направления развития современной науки. Таллин, 2019. URL: <https://tallinn.mhealth.events/article/biomeditsina-2019-napravleniya-razvitiya-sovremennoy-nauki-97140> (дата звернення: 05.11.2021).

²⁹⁰ Буткевич О. Право, етика, прогрес. Рецензія на монографію: Островська Б.В. Міжнародно-правове регулювання права людини на життя в контексті біоетики : монографія. Київ : Логос, 2019. 604 с. *Український часопис міжнародного права*. 2020. № 3. С. 170.

²⁹¹ Chedeville C. Les normes internationales de la bioethique / Institut des Hautes Études Internationales. Paris: II Panthéon-Assas, 2016. P. 6.

його розуміє уряд держав) та правом окремої людини у зв'язку з поширенням інфекційної хвороби.

Права та основні свободи людини в аспекті їх забезпечення є фундаментом будь-якого об'єднання (держав, міжнародних організацій) та визначають його життєздатність. При цьому у сучасних демократичних державах легітимність органів публічної влади залежить від їх ставлення до прав людини²⁹². Тонка межа перетворення індивідуального права у колективне є об'єктом спорів довкола сформульованої чеським юристом-міжнародником К. Васаком концепції поколінь прав людини. На його думку, визнання міжнародною спільнотою потреби у солідарній реалізації певних прав (на розвиток, на здорове та екологічно збалансоване навколишнє середовище, на мир і право власності на спільну спадщину людства) зумовлює появу прав третього покоління²⁹³. Використання в концепції терміну «покоління», яке, окрім поступовості виникнення, передбачає й певну ієрархію прав, поки не отримало загального визнання, і на Всесвітній конференції з прав людини 1993 р. у Віденській декларації було зазначено, що всі права людини є наслідком гідності і цінності, притаманних людській особистості, а остання є центральним суб'єктом прав людини й основних свобод та відповідно повинна бути головним бенефіціаром цих прав і свобод та активно брати участь в їх реалізації. Заохочення і захист прав людини є питанням першорядного значення для міжнародного співтовариства. Натомість там йдеться саме про універсальність цих прав і свобод²⁹⁴. Положення Декларації хоча й підкреслюють невід'ємність та природність прав людини, пов'язаних з його етнічністю, мовною та релігійною належністю, не усувають фактичної потреби в безпечному існуванні²⁹⁵.

²⁹² Занкевич Н.В. Розхитаний захист прав людини та основоположних свобод в Європейському Союзі. *Молодий вчений*. 2019. № 5 (69). С. 193.

²⁹³ Vasak K. A 30-year struggle. The UNESCO Courier: a window open on the world. 1977. Vol.11. P. 29.

²⁹⁴ Венская декларация и Программа действий: принята на Всемирной конференции по правам человека. Вена, 25 июня 1993 г. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/viendec93.shtml (дата звернення: 25.10.2021).

²⁹⁵ Попков Д.О. Політико-інституційні засоби консолідації розколотого суспільства : дис. ... канд політ. наук : 052. Харків, 2021. С. 160.

Ми погоджуємось з тими, хто виділяє наступні три покоління прав людини. Перше складається з громадянських прав, які включають право на недоторканність, рівність перед законом, право на свободу думки, совісті, віросповідання та інші і пов'язують їх з такими правовими актами, як Magna Carta (1215), Петиція про Право (Petition of Right, 1628), Закон Habeas Corpus (1679), Білль про права (1689).

Друге покоління прав людини становлять соціальні та економічні права, які включають право на освіту, медичну допомогу, житло, соціальне забезпечення тощо і пов'язують їх з такими правовими актами, як Загальна декларація прав людини (1948), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966).

Третє покоління прав людини формується в результаті загострення світових викликів після Другої світової війни та національно-визвольного руху деяких африканських країн. Солідарні права охоплюють право на мир, право на політичне, економічне, соціальне та культурне самовизначення, право на здоров'я та безпечне довкілля й інші та пов'язані з такими правовими актами, як Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам (1960), Декларація про принципи міжнародного права щодо дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй (1970)²⁹⁶.

Поява четвертого покоління прав людини, на думку Д.М. Шебаніц, пов'язана з процесами демократизації, гуманізації, інформатизації, розвитком комп'ютерних технологій, з проведенням певних досліджень у науці, медицині, біології, кібернетиці, космічній сфері. Процеси інтеграції додали поштовху розвитку науково-технічної революції, становленню та зміцненню прав людини як державного й суспільного пріоритету. Основним підґрунтям такого процесу виступають загальнолюдські правові цінності – ідеї прав людини, верховенства права, демократії та інші, що набувають більшого визнання у світі²⁹⁷.

²⁹⁶ Ivanii O., Kuchuk A., Orlova O. Biotechnology as Factor for The Fourth Generation of Human Rights. Formation Journal of History Culture and Art Research. 2020. 9(1). P. 116-117.

²⁹⁷ Шебаніц Д.М. Сучасна проблематика теорії «поколінь прав людини» в умовах європейської міждержавної інтеграції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету* : Серія: Право. 2015. Т. 1. Вип. 31. С 59-60.

Поява в кінці XX століття технологій, які дозволяють, зокрема, клонування тварин, генну інженерію, трансплантацію органів і тканин людини, екстракорпоральне запліднення, здійснення операцій зі зміни статі тощо, виявило неспроможність існуючої на той час системи права забезпечити правову визначеність учасників відносин щодо використання вищезазначених технологій. Внутрішнє законодавство держав вступало в суперечність з правами людини, що вимагало його вдосконалення. Певний консенсус був знайдений: на 29-й Генеральній конференції ЮНЕСКО 11.11.1997 р. прийнята Загальна декларація про геном людини та права людини. Рада Європи прийняла Конвенцію про захист прав людини та гідності людини щодо застосування біології та медицини (1997), Додатковий протокол до Конвенції про захист прав людини та гідності людини щодо застосування біології та медицини, про заборону клонування людей (1998), Додатковий протокол до Конвенції про права людини та біомедицину щодо трансплантації органів та тканин людського походження (2002), Додатковий протокол до Конвенції про права людини та біомедицини, що стосується біомедичних досліджень (2005 р.), Додатковий протокол до Конвенції про права людини та біомедицини щодо генетичних випробувань з метою охорони здоров'я (2008 р.). Крім того, важливим міжнародним актом є Декларація ООН про клонування людини (2005 р.)²⁹⁸.

До нового покоління прав людини також відносять і такі, необхідність захисту яких проявилася в умовах науково-технічного прогресу в галузі генної інженерії, медицини та біомедицини. А саме – права, що передбачають можливість розпоряджатися своїм тілом, змінювати своє тіло та мають суто особистісний характер і які визначають як соматичні (від грец. soma – тіло). Цей термін зобов'язаний своєю появою у юридичній науці В.І. Крузу²⁹⁹.

Першим із соматичних прав називають право на евтаназію (іноді його називають правом на смерть), щодо якого немає єди-

²⁹⁸ Ivaniĭ O., Kuchuk A., Orlova O. Biotechnology as Factor for The Fourth Generation of Human Rights. *Formation Journal of History Culture and Art Research*. 2020. 9(1). P. 117.

²⁹⁹ Крузс В.И. Личностные (соматические) права человека в конституционном и философско-правовом измерении: к постановке проблемы. *Государство и право*. 2000. № 10. С. 43.

них стандартів правового регулювання. Європейський суд з прав людини в справі «Pretty v. The United Kingdom» заявив, що не визнає впевненості у твердженні, що право на життя має негативний аспект, а також сформулював положення, що ст. 2 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод не можна тлумачити як надання діаметрально протилежного права, а саме права на смерть³⁰⁰. Найвідомішою із справ щодо соматичних прав у Європейському суді з прав людини є «Evans v. the United Kingdom», у якій Суд повторив свою позицію щодо відсутності консенсусу в європейських державах щодо початку людського життя та відмови від вирішення ним цього питання, залишивши його на розсуд держав. У той же час Суд погодився з національними судами Англії щодо того, що «ембріон не має незалежних прав чи інтересів і не може вимагати від свого імені права на життя відповідно до ст. 2³⁰¹. Третю групу становлять права в сексуальній сфері. Вони пов'язані з вільним вибором партнера, вибором сексуальної активності чи пасивністю тощо. Оскільки ця категорія соматичних прав не має прямого відношення до біотехнологій, а має такий аспект, як, наприклад, можливість одностатевих пар народити дитину (шляхом штучного запліднення, використання сурогатної матері, тощо), можна виділити такі права в окрему групу. Хоча, на думку В.І. Круса, юридичне сприяння практикам зловживання соматичними репродуктивними правами неприпустиме³⁰².

Таким чином, розвиток біотехнології створив можливості для покращення життя людини. Водночас такі можливості знаходяться на межі дотримання/посягання на гідність людини, що спричиняє актуалізацію проблем прав людини, формування їх нового покоління – соматичних прав. Четверте покоління прав людини, зокрема, пов'язане із конкретним об'єктом – тілом людини і залежить від стану розвитку біології, генетики, медицини, технологій та суспільства в цілому. Водночас соматичні права впливають на

³⁰⁰ Pretty v. the United Kingdom: Judgment 29.04.2002. HUDOC. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22002-5380%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22002-5380%22]}) (дата звернення: 11.11.2021).

³⁰¹ Evans v. the United Kingdom: Judgment 10.04.2007. HUDOC. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80046> (дата звернення: 11.11.2021).

³⁰² Крус В. Конституционный генезис современного медицинского права и проблема злоупотребления правом. *Медицинское право*. 2010. № 5. С. 48.

стан розвитку вищезгаданих категорій, обмежуючи (забороняючи) розвиток тих, хто посягає на гідність людини³⁰³. Питання щодо соматичних прав залишається складним і взагалі не має єдиної думки, чи можна відносити його до права індивіда на життя та/або здоров'я.

Право на здоров'я від самого початку належить до групи невід'ємних природних прав людини, що є значним досягненням міждержавного співробітництва в соціальній та медичній сферах. Загальна декларація прав людини 1948 р. у ст. 25 встановлює його сутність загальним формулюванням: «Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який необхідний для підтримки здоров'я та добробуту її самої та її сім'ї. Материнство та дитинство дають право на особливе піклування та допомогу»³⁰⁴. Соматичні ж права (на даний момент розвитку людства і технологій) явно не є такою вже невід'ємною та необхідною категорією. В усякому разі, захищати яку має обов'язок держава.

2. Щодо обмеження деяких прав людини у зв'язку з поширенням коронавірусу

Швидке поширення коронавірусу, а саме – супутній ризик для життя та здоров'я людини, велике навантаження на систему охорони здоров'я від осіб, які стали жертвами COVID-19, викликаного ним захворювання, – призвели до встановлення урядами багатьох країн обмежень звичайного життя, зокрема і в державах-членах Ради Європи. Країни по всьому світу докладали різноманітних зусиль, щоб демпфувати поширення COVID-19 та пом'якшити його соціально-економічні наслідки. Ця безпрецедентна криза розгортається в контексті багатьох існуючих проблем. Обмеження в будь-якому випадку мають вплив на здійснення прав та свобод

³⁰³ Ivanii O., Kuchuk A., Orlova O. Biotechnology as Factor for The Fourth Generation of Human Rights. Formation Journal of History Culture and Art Research. 2020. 9(1). P. 120.

³⁰⁴ Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 г. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml (дата звернення: 11.11.2021).

відповідно до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р.³⁰⁵

Одним із загальносвітових заходів для запобігання поширенню COVID-19 та пом'якшення його впливу на здоров'я населення став карантин, що обмежив право пересування, а також доступ до послуг підтримки для тих, хто її потребує³⁰⁶. Крім того, як зазначив Генеральний Секретар ООН, глобальні карантини призвели до жакхливого сплеску гендерного насильства³⁰⁷. Багато людей стикнулись із дефіцитом заходів соціальної підтримки, а на пізнішій стадії постало питання про примусову вакцинацію та видачу імунних паспортів, володіння якими виключить особу зі сфери дії обмежень; цей захід розглядали Чилі, Німеччина, Італія, Велика Британія, США та інші країни. Проблема, однак, полягає в тому, що, на думку Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ), наявність антитіл не гарантує захисту проти повторного інфікування. Крім того, введення імунних паспортів, а в подальшому – паспортів вакцинації – передбачає штучний поділ на тих, хто може і не може брати участь у громадському житті (тобто дискримінацію, що підриває право на здоров'я). У політичному плані воно знімає відповідальність за боротьбу з вірусом з урядів і може створювати передумови для корупції³⁰⁸.

Верховенство права є критичним чинником просування демократії, що базується на рівних правах та підзвітності. Зміцнення верховенства права сприяє захисту прав людини та обмежує довільне здійснення влади, що є наріжним каменем сучасної де-

³⁰⁵ Див.: Дроздов О. COVID-19 та права людини. Критерії ЄСПЛ. ECHR: Ukrainian Aspect. 30.03.2020. URL: <https://www.echr.com.ua/covid-19-ta-prava-lyudini-kriteri%D1%97-yespl/> (дата звернення: 11.11.2021).

³⁰⁶ Jang B., Farise K. Gender Based Violence during the COVID-19 Pandemic and economic, social and cultural rights. *OpinioJuris*. April 23, 2020. URL: <https://opiniojuris.org/2020/04/23/gender-based-violence-during-the-covid-19-pandemicand-economic-social-and-cultural-rights> (дата звернення: 11.11.2021).

³⁰⁷ Глава ООН закликає до домашнього насильства «припинити вогонь» на тлі «жакхливого глобального сплеску». 6 April 2020. URL: <https://news.un.org/en/story/2020/04/1061052> (дата звернення: 11.11.2021).

³⁰⁸ Phelan A.L. COVID-19 immunity passports and vaccination certificates: scientific, equitable, and legal challenges. *The Lancet*. 04.05.2020. URL: [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(20\)31034-5/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(20)31034-5/fulltext) (дата звернення: 11.11.2021).

мократії³⁰⁹. Права людини – це права, якими користуються люди загалом, і що тягнуть за собою загальний юридичний обов'язок держав дотримуватись їх³¹⁰. Тому питання відступу від забезпечення гарантованих прав в особливих ситуаціях сприймається неоднозначно.

Можливість тимчасового відступу від правозахисних зобов'язань у надзвичайній ситуації передбачено не тільки у ст. 15 Європейської конвенції 1950 р., але й у ст. 4 Пакту про громадянські та політичні права; деякі права при цьому не можуть бути обмежені (зокрема, закріплені у ст. 2, 3, 4 (1) та 7 Конвенції). Стаття 4 Пакту про економічні, соціальні та культурні права закріплює можливість більшого обмеження «з метою сприяти загальному добробуту у демократичному суспільстві»³¹¹. Конвенція та Пакт також допускають обмеження окремих прав в інтересах національної безпеки, громадського порядку, економічного добробуту, запобігання безладдям, охорони здоров'я або моральності та захисту прав і свобод інших людей. Обмеження можуть розглядатися як гарантія права на здоров'я (звідси – необхідність оцінки та підтримання балансу між різними правами). Обмеження мають бути встановлені законом та відповідати переслідуванню цілям (принцип пропорційності). І такі дії у зв'язку з пандемією коронавірусу, на перший погляд, є обґрунтованими.

3. Обов'язкове щеплення – вимушений захід?

За оцінкою ВООЗ, щороку завдяки щепленням у світі вдається зберегти від двох до трьох мільйонів дитячих життів. Завдяки вакцинації людство перемогло натуральну віспу. Захворюваність на поліомієліт знизилася на 99%. Щорічно понад 750 тисяч дітей уникають інвалідності. Знизився рівень захворюваності на правець, дифтерію, кашлюк і краснуху. Смертність від кору знизилася

³⁰⁹ Rule of Law & Democracy. Rule of Law Alliance. 2016. URL: <http://rolalliance.org/rol-alliance-impact/rule-of-law-democracy/> (дата звернення: 25.10.2021).

³¹⁰ Яковюк І. Права людини в Європейському Союзі: загальнотеоретичний аналіз. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 1(56). С. 57.

³¹¹ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 25.10.2021).

на 75%. Щорічна смертність новонароджених від правця знизилася у понад 13 разів³¹².

У даний момент на офіційному рівні вважається, що вакцинація – це єдиний ефективний спосіб захисту від коронавірусної хвороби. Як зазначалось вище, вирішується і питання введення так званих «паспортів вакцинації проти COVID-19», що, до речі, не зовсім корелюються з міжнародними нормами права захисту прав і свобод людини. У разі їх введення можуть виникнути проблеми із вільним перетинанням кордонів у значної кількості населення планети. Під загрозою опиняться й особи, які дотримуються релігійних догматів, а таких теж чимало³¹³.

При розгляді зазначеного питання принципово важливо розібратися з термінами, оскільки «Il diavolo sta nei dettagli». Тому край важливо зрозуміти, що таке вакцини й імунізація як наслідок їхнього застосування. На сайті Кабінету Міністрів України вказано, що вакцини – це імунобіологічні препарати з бактерій, вірусів або продуктів їх життєдіяльності, які застосовуються для активної імунізації людей і тварин з метою специфічної профілактики та лікування захворювань інфекційної етіології³¹⁴. Та чи існують на сьогодні дієві вакцини проти коронавірусу? В жовтневому випуску авторитетного медичного журналу «The Lancet» за 2021 р. зазначено: «На сьогодні жоден противірусний або імуномодулюючий препарат не був ефективним для лікування COVID. Деякі попередні звіти показують, що вакцинація проти COVID-19 може покращити симптоми у деяких людей»³¹⁵. Звертаємо особливу увагу на три застереження, присутні в останньому реченні: вакци-

³¹² Все, що варто знати про вакцинацію. 22.04.2020. URL: <https://www.phc.org.ua/news/vse-scho-varto-znati-pro-vakcinaciyu> (дата звернення: 25.10.2021).

³¹³ Чередниченко О.Ю., Козлова А.О. Актуальність змін міжнародних правових актів у сфері туризму в умовах світової кризи, що викликана пандемією Covid-19, та недопущення при цьому порушення прав людини. *Альманах міжнародного права*. 2021. № 25. С. 82.

³¹⁴ Що таке вакцина? URL: <https://kmu.edu.ua/shho-take-vakcina/> (дата звернення: 25.10.2021).

³¹⁵ Uord K., Flauer B., Dzh P., Shon Vey Syan Onh H., Al'tmann D.M., Dileyni M., Smit N., Elliot P. Global surveillance, research, and collaboration needed to improve understanding and management of long COVID. *The Lancet*. Published Online November 10, 2021. [https://www.thelancet.com/pdfs/journals/lancet/PIIS0140-6736\(21\)02444-2.pdf](https://www.thelancet.com/pdfs/journals/lancet/PIIS0140-6736(21)02444-2.pdf) (дата звернення: 25.10.2021).

нація «може» покращити (а може і не покращити) тільки «симптоми» – тобто тільки окремі зовнішні ознаки хвороби і то – тільки «у деяких людей».

Ефективність мРНК BNT162b2 вакцини проти COVID-19 було розглянуто у ретроспективному когортному дослідженні здоров'я в США: у рандомізованому контрольованому дослідженні BNT162b2 вивчалась дія мРНК-вакцини (тозінамеран, Pfizer–BioNTech).

Були проаналізовані електронні медичні картки осіб (≥ 12 років), які були членами організації охорони здоров'я Kaiser Permanente Південна Каліфорнія (Каліфорнія, США), щоб оцінити ефективність вакцини проти інфекцій SARS-CoV-2 та госпіталізації, пов'язаної з COVID-19, на термін до 6 місяців. Учасники повинні були мати попереднє членство в організації не менше 1 року. Результати включали ПЛР-позитивні тести на SARS-CoV-2 та госпіталізацію у зв'язку з COVID-19. Розрахунки ефективності були засновані на коефіцієнті небезпеки від скоригованих моделей Кокса³¹⁶. Це дослідження було зареєстровано в ClinicalTrials.gov, NCT04848584. Спостереження здійснювалось для обох вакцин, зроблених на основі мРНК (Pfizer–BioNTech та Moderna). Результати свідчать про те, що незважаючи на ранню ефективність BNT162b2 проти Delta та інших варіантів вірусу, ефективність проти інфекції неухильно знижується через 6 місяців після отримання другої дози. Згасання ефективності і збільшення кількості інфікування відбувається вже через 6-12 місяців після другої дози³¹⁷.

³¹⁶ Регресія Кокса, або модель пропорційних ризиків, – прогнозування ризику настання події для об'єкта, що досліджується, і оцінка впливу заздалегідь визначених незалежних змінних (предикторів) на цей ризик. Ризик сприймається як функція, що залежить від часу. Оскільки ризик – це не ймовірність, він може набувати значення більше 1. Об'єктом (спостереженням) може бути пацієнт, позичальник, клієнт, котрому прогнозується ризик настання події. Цей об'єкт апріорі знаходиться під наглядом і тому входить до групи ризику: у будь-який відрізок часу з ним може статися подія, коли він вибуває з групи ризику. Як події можуть розглядатися смерть пацієнта, дефолт позичальника або відмова клієнта від послуг, відповідно йдеться про ризик того, що пацієнт у період, який розглядається, помре, не зможе платити за кредитом, перестане користуватися послугами компанії.

³¹⁷ Tartof S.Y., Slezak J.M., Fischer H., Hong V. Effectiveness of mRNA BNT162b2 COVID-19 vaccine up to 6 months in a large integrated health system in the USA: a retrospective cohort study. *Lancet*. 2021 Vol. 398. P. 1413.

Натомість дослідники запевняють, що третій бустер поточної вакцини BNT162b2, введеної протягом 6 місяців після другої дози, викликає титри нейтралізуючих антитіл проти вихідного штаму типу SARS-CoV-2, Beta, і Delta, які були в кілька разів вищими, ніж після двох первинних доз³¹⁸. Такий остаточний висновок викликає занепокоєння, оскільки часу для того, щоб впевнено про це казати, пройшло замало, тим більше, що спеціалізованих досліджень (із зазначеної причини) ще не проведено. Але така позиція науковців вже окреслює майбутні проблеми, пов'язані з екстенсивним методом боротьби з вірусом шляхом ін'єкцій поки що третьої, а там, можливо, і четвертої доз профілактичних медичних засобів, які, чомусь, стали називати «вакцинами».

4. Баланс інтересів держави та людини під час поширення коронавірусної хвороби

В рішенні Ради національної безпеки і оборони України від 30.07.2021 р. «Про стан національної системи охорони здоров'я та невідкладні заходи щодо забезпечення громадян України медичною допомогою» серед поточних та прогнозованих загроз національній безпеці та національним інтересам України зазначено поширення гострої коронавірусної хвороби COVID-19³¹⁹. Отже, якщо коронавірус є загрозою національній безпеці, реагування на неї повинно бути відповідним.

На сайті Центру громадського здоров'я МОЗ України зазначено, що імунізація (за визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я) – це процес, завдяки якому людина набуває імунітет або стає несприйнятливою до інфекційної хвороби, що зазвичай здійснюється шляхом введення вакцини³²⁰. Ми навмисно надали визначення саме з сайту МОЗ України (а не Всесвітньої організації охорони здоров'я), щоб показати, що в Міністерстві знають

³¹⁸ Там само. Р. 1414.

³¹⁹ Про стан національної системи охорони здоров'я та невідкладні заходи щодо забезпечення громадян України медичною допомогою: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30.07.2021 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3692021-39713> (дата звернення: 05.11.2021).

³²⁰ Імунізація. Центр громадського здоров'я МОЗ України. URL: <https://phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/imunizaciya> (дата звернення: 05.11.2021).

про те, що внаслідок введення вакцини людина повинна набувати імунітет або стати несприйнятливою до інфекційної хвороби. Значить, якщо людина (внаслідок введення вакцини) не отримує зазначених результатів, то це не є імунізацією, а відповідний фармацевтичний засіб не є вакциною.

Тому викликає питання документ «Дорожня карта з впровадження вакцини від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, і проведення масової вакцинації у відповідь на пандемію COVID-19 в Україні у 2021-2022 роках» (далі – Дорожня карта), затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України 24.12.2020 р., в якому говориться, що Дорожня карта розроблена для забезпечення належного та рівного доступу до ефективної вакцини проти гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 для всього населення України, яке має його отримати, а також для контролю пов'язаних із цим процесів³²¹. Але не зазначено, яким чином МОЗ України планує забезпечити доступ до ефективної вакцини? Адже її на сьогодні не існує.

І далі: «Імунізація населення безпечною та ефективною вакциною проти коронавірусної хвороби COVID-19 є найважливішим компонентом стратегії Уряду України у подоланні гострої фази пандемії коронавірусної хвороби COVID-19»³²². До речі, досить вірна стратегія: «Імунізація населення безпечною та ефективною вакциною...», що кореспондує іншій Стратегії, а саме § 14 «Забезпечення права людини на охорону здоров'я» Указу Президента України «Про Національну стратегію у сфері прав людини» від 24.03.2021 р., в якому серед основних показників окремим рядком зазначено рівень вакцинації населення³²³.

³²¹ Дорожня карта з впровадження вакцини від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, і проведення масової вакцинації у відповідь на пандемію COVID-19 в Україні у 2021-2022 роках. С. 2. URL: https://moz.gov.ua/uploads/5/28666-dn_213_09_02_2021_dod.pdf (дата звернення: 05.11.2021).

³²² Там само. С. 7.

³²³ Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24.03.2021 р. № 119/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text> (дата звернення: 05.11.2021).

Але наступний текст Дорожньої карти не відповідає попереднім її тезам: «Водночас ефективність кандидатів у вакцини від коронавірусної хвороби COVID-19, які зараз проходять клінічні випробування та знаходяться на II/III стадіях випробувань, вимірюється у здатності запобігти розвитку тяжкої форми коронавірусної хвороби COVID-19 та смертності внаслідок ускладнень, спричинених коронавірусною хворобою COVID-19. Також наразі достеменно невідомо, чи вакцинація від коронавірусної хвороби COVID-19 зменшує ризики передачі інфекції між тими, хто отримав вакцину, і тими, хто її не отримав»³²⁴. Тобто стверджуючи про імунізацію населення безпечною та ефективною вакциною, Уряд визнає, що як такої імунізації не відбувається, а ефективність кандидатів у вакцини розглядається тільки у здатності запобігти розвитку тяжкої форми коронавірусної хвороби COVID-19 та смертності внаслідок ускладнень. Тобто йдеться вже не про вакцини як такі, а про експериментальний профілактичний засіб з незрозумілою ефективністю; і хоча в тексті використано слово «вимірюється», не зазначено, в яких конкретних цифрах ця ефективність вимірюється та чим це підтверджується. Натомість, за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, станом на кінець 2020 – початок 2021 р., 233 кандидати у вакцини знаходились на різних етапах розробки. З них, 61 кандидат у вакцини знаходився в стадії клінічних випробувань, 15 кандидатів знаходились на етапі II/III або III клінічних випробувань³²⁵. Але яким чином узгодити інформацію про масову вакцинацію населення і про перебування усіх (курсив авт.) «вакцин» (за термінологією, застосованою у Дорожній карті – кандидатів у вакцини) на стадії клінічних випробувань? Чи не беремо участь у цих клінічних випробуваннях і ми?

На переконання Б. Островської, здійснення наукових експериментів на людях, особливо тих, які стосуються апробації ліків та вакцин у зв'язку з епідеміологічними загрозами, вимагають до-

³²⁴ Дорожня карта з впровадження вакцини від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, і проведення масової вакцинації у відповідь на пандемію COVID-19 в Україні у 2021-2022 роках. С. 8. URL: https://moz.gov.ua/uploads/5/28666-dn_213_09_02_2021_dod.pdf (дата звернення: 05.11.2021).

³²⁵ Там само. С. 9.

тримання чіткої рівноваги між необхідністю їх проведення та повагою до основних прав людини³²⁶.

Чому ж не визнається той факт, що «вакцини», якими провадиться «імунізація», не є ефективними, тобто не є вакцинами і знаходяться на різних етапах випробувань? Або чому б не назвати програму масової вакцинації не «вакцинами», а кандидатами у вакцини? Можливу відповідь на зазначені питання ми також можемо знайти у Б. Островської: «Сучасні біомедичні технології стосуються етичних аспектів прав людини, зокрема її гідності. Водночас вони часто пов'язані з прямим комерційним інтересом, а тому це зумовлює виникнення не лише етичної їх допустимості, а й цілком реальної правової відповідальності»³²⁷. Тим не менш, Міністерство охорони здоров'я України затвердило наказ «Про затвердження Переліку професій, виробництв та організацій, працівники яких підлягають обов'язковим профілактичним щепленням» від 04.10.2021 р. Цим наказом передбачено обов'язковість вакцинації для працівників закладів освіти, наукових установ, центральних органів виконавчої влади і місцевих державних адміністрацій та їхніх структурних підрозділів, проте відсутній перелік професій, виробництв, робота на яких може сприяти зараженню працівників та поширенню інфекційної хвороби. Особи, які відмовилися вакцинуватися, підлягають відстороненню від роботи³²⁸. Отже, вдарити вирішили по окремих категоріях працівників, яких на пряму не зачепили економічні наслідки локдаунів: бюрократичному апарату центральних органів виконавчої влади та їх територіальних органах, місцевих державних адміністрацій та викладачах закладів вищої, післядипломної, фахової передвищої, професійної (професійно-технічної), загальної середньої, у тому числі спеціальної, дошкільної, позашкільної освіти, закладів спеціалізованої

³²⁶ Островська Б.В. Міжнародно-правове регулювання права людини на життя в контексті біоетики : монографія. Київ : Логос, 2019. С. 413.

³²⁷ Там само. С. 413.

³²⁸ Уповноважений: будь-яке обмеження у правах осіб, які не вакцинувалися, є неприпустимим і прямо порушує норми Конституції. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/ua/pr/bud-yake-obmezheniya-u-pravah-os%D1%96b,-yak%D1%96-ne-vakczinuvalisya,-porushu%D1%94-normi-konstitucz%D1%96%D1%97/> (дата звернення: 05.11.2021).

освіти та наукових установ незалежно від типу та форми власності³²⁹. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Л. Денісова зауважила, що практична реалізація цього наказу в рамках чинного законодавства може призвести до порушення права на добровільність профілактичного щеплення³³⁰. Тобто знову має місце підміна понять і, не звертаючи уваги на те, що зазначені дії не є щепленням, а заради примарної мети порушуються ряд конституційних та конвенційних прав людини, Л. Денісова переймається порушенням права на добровільність такого «щеплення».

Що цікаво, Л. Денісова також вважає, що в умовах подальшого поширення хвороби COVID-19 найефективнішим засобом профілактики тяжкого перебігу захворювання залишається вакцинація проти коронавірусу. Підтримуючи ідею вакцинації, вона зазначає, що щеплення має бути забезпечено державою для якомога більшої кількості громадян, особливо цільових груп, які підпадають під високий ризик інфікування COVID-19, що визначені Дорожньою картою з впровадження вакцини від гострої респіраторної хвороби COVID-19³³¹. Тобто коло фактично замкнулося, і Уповноважений з прав людини також не вбачає фактичної відсутності вакцин та імунізації.

Таким чином, примусове щеплення вакциною з недоведеною ефективністю можна розглядати належним виконанням своїх зобов'язань, якщо на момент прийняття рішення були враховані, як мінімум, потенціал ефективності вакцини, рівень епідемічної небезпеки, наявність/відсутність інших засобів завадити погіршенню ситуації та ретельно зважені інтереси суспільства й особи (чи витриманий баланс інтересів).

³²⁹ Про затвердження Переліку професій, виробництв та організацій, працівники яких підлягають обов'язковим профілактичним щепленням. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 04.10.2021 № 2153. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1306-21#Text> (дата звернення: 05.11.2021).

³³⁰ Уповноважений: будь-яке обмеження у правах осіб, які не вакцинувалися, є неприпустимим і прямо порушує норми Конституції. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/ua/pr/bud-yake-obmezheniya-u-pravax-os%D1%96b,-yak%D1%96-ne-vakczinuvalisya,-porushu%D1%94-normi-konstitucz%D1%96%D1%97/> (дата звернення: 05.11.2021).

³³¹ Там само.

При доведеній неефективності «вакцини» обов'язкове щеплення вже порушує баланс інтересів особи і суспільства, оскільки, по-перше, такий препарат вже не можна називати вакциною, тобто мова йде вже про примусову ін'єкцію іншим, відмінним від саме вакцини препаратом. По-друге, суспільне благо – колективний імунітет – як засіб захисту життя та здоров'я окремих членів суспільства вже не може бути досягнутий зазначеними засобами, а по-третє, пом'якшення карантинних заходів щодо щеплених осіб (які, хоча, можливо і легше переносять хворобу, але залишаються носіями і розповсюджувачами вірусу) наражає на небезпеку інших – як «вакцинованих», так і не «вакцинованих» осіб.

Таким чином, вакцинація від вірусної хвороби COVID-19 є обов'язковою, якщо вакцина має доведену ефективність, а її застосування має наслідком імунізацію, тобто коли людина набуває імунітет або стає несприйнятливою до інфекційної хвороби. Така вакцинація не тільки відповідає вимогам норм, що гарантують захист прав людини, але також є позитивним обов'язком держави щодо всіх осіб, що знаходяться під її юрисдикцією і які мають право сподіватись на ефективний захист їх життя та здоров'я.

**МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ
ПРАВА ЛЮДИНИ
НА ЗДОРОВ'Я ТА
БЕЗПЕЧНЕ ДОВКІЛЛЯ**

МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ
ПРАВА ЛЮДИНИ НА ЗДОРОВ'Я ТА
БЕЗПЕЧНЕ ДОВКІЛЛЯ

Київ
2023

УДК 341.231.14:[608.32:502/504]
М581

Рецензенти:

Андрейченко Світлана Сергіївна, д.ю.н., проф., завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Міжнародного гуманітарного університету;

Петров Роман Арестович, д.ю.н., проф., завідувач кафедри міжнародного та європейського права факультету правничих наук Національного університету «Києво-Могилянська академія»;

Фалалєєва Людмила Григорівна, д.ю.н., доцент, старший науковий співробітник відділу міжнародного права та порівняльного правознавства Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України.

М581 Міжнародний захист права людини на здоров'я та безпечне довкілля : моногр. / авт. кол.; за заг. ред. М.О. Медведєвої. Київ : Видавничий дім «Вініченко», 2023. 260 с.
ISBN 978-966-2622-52-2

Монографія присвячена дослідженню окремих актуальних питань, пов'язаних із міжнародним захистом права людини на здоров'я та безпечне довкілля. Автори проаналізували парадигму глобальної екологічної політики у міжнародно-правовому дискурсі, доктрину «*responsibility to protect*» в контексті зобов'язання захищати населення від злочинів проти людяності в сфері охорони здоров'я та охорони довкілля, міжнародно-правовий механізм забезпечення права на здоров'я дітей в умовах екологічних викликів, механізм міжнародно-правового захисту довкілля у зв'язку зі збройним конфліктом, співвідношення біоетики, національної безпеки та міжнародного права прав людини в контексті поширення коронавірусної хвороби, міжнародно-правові механізми захисту прав «екологічних біженців», а також інтегрований підхід до регулювання промислового забруднення в контексті євроінтеграційних зобов'язань України.

Монографія призначена для здобувачів вищої освіти, викладачів, науковців та практиків, а також усіх тих, хто цікавиться проблематикою міжнародного права захисту прав людини, охорони довкілля й охорони здоров'я.

УДК 341.231.14:[608.32:502/504]

ISBN 978-966-2622-52-2

©Авт. кол., 2023

©Видавничий дім «Вініченко», 2023

ЗМІСТ

Вступ (<i>М.О. Медведєва</i>)	5
Камінська Н.В. Парадигма глобальної екологічної політики у міжнародно-правовому дискурсі	9
Дешко Л.М. Доктрина responsibility to protect: зобов'язання захищати населення від злочинів проти людяності в сфері охорони здоров'я та охорони довкілля	28
Сироїд Т.Л. Міжнародно-правовий механізм забезпечення права на здоров'я дітей в умовах екологічних викликів	55
Медведєва М.О., Короткий Т.Р. Міжнародно-правовий захист довкілля у зв'язку зі збройним конфліктом	86
Тимченко Л.Д., Кононенко В.П., Новікова Л.В. Поширення коронавірусної хвороби як загроза національній безпеці: деякі питання біоетики та прав людини	141
Невара Л.М., Вовченко О.В. Міжнародно-правові механізми захисту прав «екологічних біженців»	159
Алексєєва Є.А., Вихрист С.М., Скрильніков Д.В., Сушко С.Б. Інтегрований підхід до регулювання промислового забруднення в контексті євроінтеграційних зобов'язань України	196
Список літератури	222
Summary	250

CONTENTS

Introduction	5
Kaminska N.V. The paradigm of global environmental policy in international legal discourse	9
Deshko L.M. The doctrine ‘responsibility to protect’: the obligation to protect the population from crimes against humanity in the field of health and the environment	28
Syroid T.L. International legal mechanism for ensuring the children's right to health in the face of environmental challenges	55
Medvedieva M.O., Korotkyi T.R. International legal protection of the environment in relation to armed conflict	86
Tymchenko L.D., Kononenko V.P., Novikova L.V. The spread of coronavirus as a threat to national security: some issues of bioethics and human rights	141
Nevara L.M., Vovchenko O.V. International legal mechanisms for the protection of the rights of ‘environmental refugees’	159
Aleksyeyeva Ye.A., Vykhryst S.M., Skrylnikov D.V., Sushko S.B. Integrated approach to the regulation of industrial pollution in the context of EU integration obligations of Ukraine	196
Bibliography	222
Summary	250